

KERESZTÉNY KURZUS A '20-AS ÉVEK ELEJÉN

V E S Z P R É M Y L Á S Z L Ó B E R N Á T

Az 1920-as években kialakuló kultúrát és politikai életet a közbeszéd „keresztény kurzusnak” nevezte, és ezért a jelzőért sokat tett az ellenforradalmi rendszer azon szokása, hogy önmagát ő maga is „kereszténynek” tartotta, ám ez számos vitára adott okot – érdekesítő módon különösen a keresztény/keresztényen berkekben. Itt elsősorban nem is a korabeli antiszemitizmushoz vagy fajelmélethez való hozzáállás körüli keresztény vitákat szeretnénk bemutatni, noha ez is fontos kutatási téma,¹ hanem inkább azon viták érdekesek számunkra itt és most, amelyek száz évvel ezelőtt a keresztény állam definíciójának elméletéről és gyakorlatáról szóltak. Mindez persze nem különválasztható a korszak katolikus–protestáns feszültségeitől sem, melyekre szintűgy ki kell térnünk.

KERESZTÉNYEK KURZUSA

Trianon évében, 1920-ban Magyarországon nagyjából 5 millió római katolikus, 1 millió 670 ezer református és 497 ezer evangélikus volt, utóbbi szinte azonos létszámú volt a 473 ezres zsidósággal. Ezen kívül élt még az országban 175 ezer görögkatolikus, 51 ezer görögkeleti (ortodox) és 5 ezer unitárius keresztény is, nem számítva a kisegyházak híveit. Történelmi hagyományai szerint Magyarország túlnyomórészt katolikus országnak számított, noha a protestantizmusnak Erdélyben és az Alföldön is komoly társadalmi háttere volt. Trianonnal azonban a protestánsok száma jelentősen lecsökkent, és ezzel a katolikus egyház szerepe még meghatározóbbá vált, noha maga a kormányzó református vallású volt. Az 1921 áprilisáig hivatalban lévő miniszterelnök, az 1920-as választásokon a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjával a szavazatok 38 százalékát megszerezve a kiscgazdákkal koalíciós kormányt alakító gróf Teleki Pál katolikus volt ugyan, de az 1921-es első királypuccs után kormányt alakító gróf Bethlen István szintén református családból származott. A dualizmus óta először a hivatalos állami eseményekre – így az új Nemzetgyűlés megnyitására – a protestáns egyházak képviselőit is meghívták. Mindennek dacára az erőforrások és a pozíciók elosztásában, illetve a kulturális képviselő kérdésében rendre konfliktusba keveredett a katolikus egyház és a két nagy protestáns felekezet – utóbbiak többé-kevésbé egységfrontban képviselve érdekeiket.

¹ VESZPRÉMY László Bernát: A „sajtóapostol” – Bangha Béla játszmái a Horthy-kor hajnalán. *Mandiner*, 2020. április 30. <https://mandiner.hu/cikk/20200430_bangha_bela>. Átfogóan a korszakhoz lásd: VESZPRÉMY László Bernát: *1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Jaffa, Bp. 2021.

Protestáns vagy katolikus kurzus?

A protestáns egyházak eltérő módon álltak hozzá a kurzushoz. A református egyház a Horthy-korszak legfontosabb protestáns támasza volt. Ez elsősorban a Horthyért rajongó Ravasz László Duna-melléki református püspöknek volt köszönhető, akit 1921 júniusában választottak püspökké. Elődje, az év március elején egy balul elsült műtétben 69 évesen elhunyt Petri Elek betegeskedve és 1919-ben elvesztett feleségét gyászolva töltötte az ellenforradalom éveit.² (Közös fiúkat két évesen temették el.) Petri teljesen távol tartotta magát a napi politikától, és a divatos zsidózásokból is kimaradt. Ekkoriban tehát még kevésbé lehetett a számbelileg nagyobb református egyház a kurzus támasza, hiszen a többi református püspök nem vagy kevésbé vállalt támogató szerepet.

Az öndeklarált „ellenforradalom” első éveiben a leginkább meghatározó protestáns közéleti méltóság Raffay Sándor evangélikus püspök volt. A mindig jól fészült, szúrós tekintetű és impozánsan csavart bajuszt viselő Raffay karrierje a Horthy-rendszer egészét lefedte: 1918 szeptemberétől 1945-ig a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke volt. Az egyházkerület Trianon után az ország több mint egyharmadát foglalta magába, létszámra pedig az evangélikus lakosság közel felét. A megválasztásakor 52 éves, ám már bottal járó püspök politikailag igen aktív volt: részt vett a fővárosi Keresztény Községi Párt alapításában, de belépett a szintén evangélikus Gömbös MOVE-jébe is. A püspök ezen felül meghirdette az „evangélikus irredentizmust”, amellyel lényegében a magyar nemzeti ügy szolgálatába állította a számbelileg kicsi, ám befolyását tekintve igencsak megnőtt egyházát.³ Mivel Trianont követően az evangélikus gyülekezetek közel fele a határon túlra került, az irredenta gondolat az egyház üzeneteinek lényegi részévé vált. Raffay orgánuma, az *Evangélikusok Lapja* 1921 szeptemberében le is írta, hogy „a magyar irredentizmus nem csak politikai életünknek hatalmas motorja, hanem egyházi életünknek is [...] egyik vezető gondolata”.⁴

Egy, a '20-as évek elején írt rövid, *Feladatok* címet viselő feljegyzésében céljaként a nemzeti alapú szociális programok támogatását, illetve a katolikusokkal és a (zsidó) kozmopolitizmussal szembeni harcot fogalmazta meg.⁵ Raffay államhatalomhoz való hozzáállását 1921-ben úgy foglalta össze, hogy „csodákat ne várjunk többé”, mert „[Isten] szívesen támogatja az élni akarót, de senkire sem erőszakolja az életet”.⁶ Egy évvel később azt tette ehhez hozzá, hogy „minden lelket tömöríteni kell [...] mert körülöttünk mindenütt dolgoznak”.⁷ Szavaiból a katolikus konkurenciával szemben való megmaradás igénye és az egyház – valószínűleg Trianon miatti – megszorult helyzetének felismerése tűnik ki, mely nem engedett más utat járni, mint az állammal való erős kooperációt. Sorainak ezen olvasatát erősíti még Szabó Gyula evangélikus újságíró is, aki arról írt, hogy „mindenki gondolja meg, hogy a katolikus és a zsidó sajtó mily hatalmas. Mi sem maradhatunk el”.⁸

A kurzus keresztényi mivoltával szembeni kritika eltérően jelent meg a különböző protestáns egyházaknál. Vass Vince kecskeméti református lelkész is nyíltan leírta, hogy „a keresztény kurzus és [a] kálvinista kereszténység” között „nincs semmi rokonság, sőt [...] éles ellentétben is állanak egymással”. Mint írta, a kurzus felfogása, hogy „keresztény a megkeresztelt, nem keresztény a körülmetélt”. Idáig kritikája megegyezett a katolikusokéval, ám Vass ezt követően levonta a konklúziót, hogy a kurzus célja „nem isten országa, hanem a [katolikus] egyház uralma e világban”, „ennek a világnak módszerei szerint való külszínes uralkodása”. Írásában ezért a kurzust „deformált keresztény-

a kurzus keresztény kritikája



2 *Kálvinista Szemle*, 1921. március 6. 74.

3 *Evangélikus Országos Levéltár (EOL) ZÁBORI László: Raffay Sándor politika nézetei.* [kézirat] 2006. 6–7., 13.; CSONKÁNYI SZABÓ Magda: *Dr. Raffay Sándor élete és munkássága.* 2006. 29–31.

4 Idézi: FABINY Tibor: *Az evangélikus egyház = A magyar protestantizmus, 1918-1948. Tanulmányok.* szerk. LENDVAI Ferenc, Kossuth, Bp. 1987. 136. (Kiemelés tőlem.)

5 EOL Raffay-hagyaték. 9. doboz. Feljegyzések sora, d. n. [1920 után].

6 *Evangélikusok Lapja*, 1921. március 27. 1.

7 *Harangszó*, 1922. szeptember 17. 295.

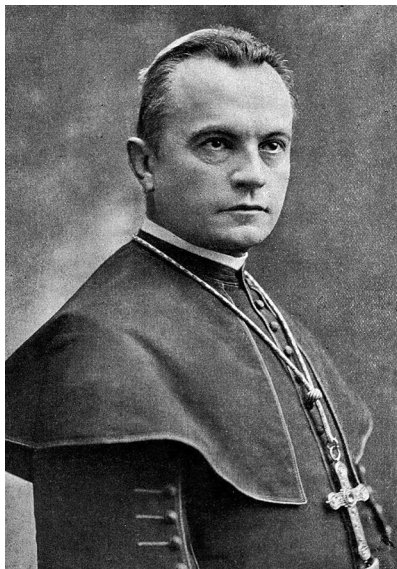
8 *Harangszó*, 1921. május 29. 173.

ségnek” nevezte, és bibliai hasonlattal a zsidók által Jézus helyett preferált elítélt gyilkoshoz, Barabáshoz hasonlította azt, aki „népszerűbb volt a tömeg előtt, mint az igazi messiás”. Barabás – vagyis a keresztény kurzus – „szabadon bocsáttatott, Jézus ellenben keresztre feszítettet” – összegezte az elmúlt évek eseményeit Vass.⁹

Raffay Sándor 1920 novemberében finom, építő kritikát fogalmazott meg: a „ma hibái” – így a püspök – gátolják a területi integritást és „a holnap diadalát”. Mint kifejtette, szerinte a kurzus „fenntartható”, de korrigálni kell a „félrehajlást”, mely során „bennünket, protestánsokat mellőzni igyek[eznek]”. Ehhez hozzátette, hogy nem féltékeny „katolikus testvéreire”, és azt is elismerte, hogy a protestánsok számszerűen kevesebben vannak, „hanem azért a mi seregszemlénk sem pirít meg bennünket”.¹⁰ Egy hónappal később Scholtz Oszkár, az *Evangélikusok Lapjának* társszerkesztője arról írt, hogy a kurzus „megtagadja a liberalizmus minden értékét”, mert „a katolicizmus, miképp azt a múltban tette”, most is „törekszik a [protestánsok] katolizálására”. Scholtz ezért meglebegtette, hogy „mi nem félünk a kultúrharc árnyékától”, és akár „ki is kell szemelnünk [egy] külön utat”, de sietve hozzátette, hogy nem akarnak konfliktust a kurzussal, mert akkor „a magyar kereszténység útja a temetőbe vezet”.¹¹

Kevesen fogalmaztak olyan tömören, mint Hamvas József evangélikus lelkész (Hamvas Béla apja), aki 1921-ben cikksorozatban vetette össze a korszak divatos politikai nézeteivel a bibliai tanításokat, futólag arra jutva, hogy „az evangéliom[nak] [...] semmi köze” a reakcióhoz.¹² Mikor Sztéhlo Kornél evangélikus egyházi ügyész (az embermentő Sztéhlo Gábor nagyapja) 1922 tavaszán kijelentette az *Evangélikusok Lapjának* hasábjain, hogy „ez a kurzus semmiképpen sem keresztény kurzus”, mert nem egyezik meg Krisztus tanításával, a szerkesztők kommentárban határolódtak el tőle.¹³ A hangulatot mindenesetre jellemzi, hogy a '20-as évek elején az evangélikus egyház legfelsőbb köreiből is terjedt a pletyka, hogy a kormány rövidesen a protestánsokra is kiterjeszti a *numerus clausus*.¹⁴

Amennyiben nem a kurzus jellegéről, hanem a katolikus egyház szerepéről és a katolikus sajtóról volt szó, ennél konkrétabb panaszok is megjelentek. A *Kálvinista Szemle* 1920 tavaszán arról írt, hogy „a gályarabok korszakát éljük újra”,¹⁵ majd egy évvel később azt írta, hogy a jezsuiták „átkos vallási vizsalyt” szítanak, „lelkismeretlen propagandájukkal [...] túlfeszít[ik] a húrokat”. *Si cum Jesuitis, non cum Jesu itis* – idézte a lap a frappáns latin gúnysort (aki a jezsuitákkal megy, nem Jézussal megy).¹⁶ Bangha Béla SJ *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című munkája kapcsán, mely a katolikus egyház vezető szerepe mellett érvelt, a lap kijelentette, hogy az „másodosztályú keresztényekké” redukálja a protestánsokat.¹⁷ Érdemes megjegyezni, hogy ekkoriban a katolikus kritika pedig azzal a szöfordulattal élt, hogy a protestánsok „másodrangú magyaroknak” tartják a katolikusokat.¹⁸ Utóbbival az akkoriban divatos „kálvinista nacionalizmus” tételére utaltak, mely szerint a református hit „a magyarság vallása”, sőt a „legmagyarabb vallás”.¹⁹ A református Oláh Gábor a legkevésbé sem tagadta napló-



Katolikus oldal –

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és Bangha Béla jezsuita páter (Wikimedia Commons / Szabó Ervin Könyvtár – Budapest gyűjtemény)

9 VASS Vincze: Keresztény kurzus és kálvinista kereszténység. *Kálvinista Szemle*, 1921. február 6. 42–43.

10 RAFFAY Sándor: A keresztény kurzusról. *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 12. 1–2. (Eredetileg: *Magyar Helikon*, 1920/november.)

11 SCHOLTZ Oszkár: A keresztény ember szabadságáról. *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 19. 1.

12 HAMVAS József: Az evangéliom a XX. században. A forradalom és az evangéliom. *Evangélikusok Lapja*, 1921. február 13. 2–3.

13 FABINY: *Az evangélikus egyház. I.m.* 135.

14 Erről lásd Zsigmondy Jenő bányai kerületi főfelügyelő szavait: *Szózat*, 1922. október 13. 2.

15 *Kálvinista Szemle*, 1920. május 23.

16 *Kálvinista Szemle*, 1921. december 3. 402.

17 *Kálvinista Szemle*, 1921. január 30. 34–35.

18 *A Szív*, 1921. május 21. 1.

19 KÓNIA István: *A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban*. Akadémiai, Bp. 1967. 168.

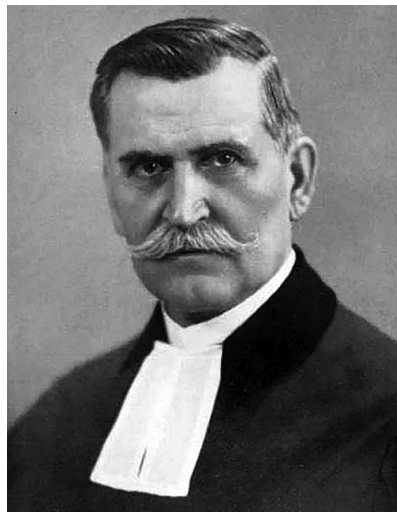
jában, hogy véleménye szerint katolikus barátai elsősorban katolikusok, és csak aztán magyarok.²⁰ A brit követségen 1921-ben református újságírókat fogadtak, akik a katolikusokra „olasz kémekként” utaltak.²¹

Az egyébként visszafogott evangélikusok még keményebben fogalmaztak a katolikus egyház kapcsán: a hazai jezsuiták „a protestantizmus teljes kiirtására törekednek” – így Sztehlo 1921 februárjában.²² Ezúttal senki nem határolódott el tőle az evangélikus sajtóban. Krivoss Árpád, a budai Evangélikus Szövetség titkára kontrázott, mondván: „Ha [...] a lutheránus tábor nem szervezkedik, elpusztul”.²³ A zárszót maga Raffay mondta ki, mikor kijelentette, hogy egy katolikus dominanciájú kurzus „nem hoz ránk feltámadást, hamarabb halált, mert az erősebb fél nem segíteni akar, hanem felemészteni”.²⁴ A zsidó *Egyenlőség* 1921 őszén meglepve meg is jegyezte: „Sokszor elvakultabb gyűlölettel tör keresztény keresztény ellen, mint az antiszemita a zsidókra”.²⁵

Felekezetieskedés

Alapvetően mindhárom nagy egyház képviselői elfogadták a versengés tényét. 1920 tavaszán a református *Kálvinista Szemle* utalt rá, hogy „sohasem ringattuk magunkat abba a hitbe”, hogy nem lesz súrlódás a katolikusok és a protestánsok között; az év végén egy evangélikus publicista közölte, hogy „a hitvitának [...] megvan a maga létjogosultsága”: végül 1922-ben Zadravecz István OMF katolikus tábori püspök jelentette ki, hogy „vak, aki nem látja, hogy van felekezeti kérdés e hazában”.²⁶ Protestáns oldalról elsősorban a katolikusok „numerikus hódítását”,²⁷ „a gyakorlat által igazolt [...] előretörését” fájlalták,²⁸ katolikus részről pedig a „néma kultúrharcot”,²⁹ a „suba alatti [...] agyarkodást [és] gyűlölködést” az elért katolikus sikerek miatt.³⁰ Mikor a frissen kinevezett Ravasz László református püspök arról beszélt, hogy több a pénze a katolikus egyháznak, mint a reformátusnak, szavait egyenesen „katolikusértésnek” nevezte a *Magyar Kultúra*.³¹ A katolikusoknak eleve sokkal több okuk van a panasza, mint a protestánsoknak, akik „siránkoznak”, mint a „vénasszonyok” – vélte Túri Béla.³² 1921 májusában, a Bethlen-kormány idején a kormányzó és a miniszterelnök mellett öt református, két evangélikus minisztere volt a kormánynak, ráadásul nagy részük presbiter – azaz a protestáns egyházak világi tisztségviselője – volt, s eközben is „hangosan”, „felfújva” méltatlankodnak, „sárral dobálják meg ezt a tűrő, birkamódra indolensnek látszó katolikus egyházat” – írt a jezsuita *Szív*.³³

A sárdobálásban néha a katolikus oldal is vétkes volt. A protestáns felekezeteknek adott engedmények nem kerültk el a katolikusok figyelmét: Czapik Gyula – volt csanádi egyházmegyei ügyész, rövid ideig Horthy Miklós gyermekeinek nevelője, későbbi pápai prelátus, ekkoriban Bangha szerkesztőtársa – dühösen jegyezte meg, hogy nem volt elég a protestáns tábori püspökség, most még – értelmezése szerint – evangélikus teológiai fakultás is készül Pécsen. „Ennyi erővel” zsidó teológia is készülhetne – írta, igen egyértelműen jelezve, hogy mit gondol az evangélikusok



Protestáns oldal –
Raffay Sándor,
a Bányai Evangélikus
Egyházkerület püspöke
és Baltazar Dezső,
a Tiszántúli Református
Egyházkerület püspöke
(Wikimedia Commons)

20 OLÁH Gábor: *Naplók*. Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2002. 247–248.

21 *National Archives* (Kew, továbbiakban: NA), FO 371/6135.

22 *Evangélikusok Lapja*, 1921. február 6. 4.

23 *Evangélikusok Lapja*, 1921. február 6. 3–4.

24 *Evangélikusok Lapja*, 1921. március 27. 1.

25 *Egyenlőség*, 1921. október 1.

26 *Kálvinista Szemle*, 1920. május 23.; *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 19. 1.; *Magyar Ferences Levéltár* (MFL), XI. Zadravecz-hagyaték. 3. sz. mappa. A *felekezeti kérdéstről* című feljegyzés, 1922.

27 *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 19. 2.

28 *Kálvinista Szemle*, 1921. február 6. 42–43.

29 *Nemzeti Újság*, 1921. május 24. 1.

30 Idézi a *Katolikus Élet* című lapot: *Kálvinista Szemle*, 1920. április 25.

31 CZAPIK Gyula: Ravasz László beköszöntője. *Magyar Kultúra*, 1921. 378.

32 *Nemzeti Újság*, 1920. november 21. 1. és *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 19. 3.

33 *A Szív*, 1921. május 7. 1. és május 21. 1.



Ellenforradalmi életkép –

A budapesti Ferenciek terén álló Belvárosi Ferences Templom bejárata melletti kőkereszt, jobbra az *Új Nemzedék* című keresztény napilap hirdetésével, 1919 ősz (Fortepan)

keresztény mivoltáról.³⁴ Zadravecz pedig kijelentette, hogy „minden valamire való hely, pláne vezető pozíció [...] az ő [protestánsok] kezükben van”.³⁵ Rádásul nem mindenki tűrt „birkamódra”. Maga Czapik arra jutott, hogy a protestánsok azért „izgulnak, mihelyt a katolikus csak lélegezni is mernek”, mert „négy száz év óta beléjük nevelték a katolikusellenességet, mert maradi, vaskalapos, öblös-pipájú falusi papjaik és iskolamestereik úgy látszik, ma is a római antikrisztus gyűlöletében látják az evangéliumi kereszténység lényegét”.³⁶ „A történelem folyamán valahányszor nehéz napok virradtak országunk[ra ...] mindig ők [kezdték] a széthúzást” – írta a „katolikusgyűlölő” protestánsokról a *Szív*, hozzátéve, hogy „a protestálás után ugyanis a templomok elrablása [...] szokott következni”.³⁷ Két hónappal később pedig kerek perec kijelentette a lap, hogy „pogány, zsidó-liberális és protestáns katolikus-gyűlöllettől elvakult elvek uralkodnak fölöttünk”.³⁸

34 Czékus Géza [Czapik Gyula]: „Protestáns” kurzus? *Magyar Kultúra*, 1921. 387–388.

35 MFL, XI. Zadravecz-hagyaték. 3. sz. mappa. Zadravecz a püspöki karhoz. 1921. november 15.

36 Czékus [Czapik]: „Protestáns”... I.m. 388.

37 A *Szív*, 1921. november 5. 1.

38 A *Szív*, 1922. január 7. 1. Kiemelés az eredetiben.

A közös ellenfél – vagyis a katolikus nyomás – az egyébként versengő nagy protestáns egyházakat összekovácsolta: alig találni a református és evangélikus oldal összejöveteléről szóló forrásokat. 1921 októberében Machula Béla evangélikus tanár, a szentendrei református iskola alkalmazottja ügyében Raffay panasszal fordult a frissen kinevezett Ravasz László református püspökhöz: mint írta, Machulától megkövetelték munkahelyén, hogy térjen át. „Nem szép és nem helyes, hogy a katolikus egyház módszerét a református atyafiak is divatba akarják hozni” – írta az evangélikus püspök. E gyakorlatnak abba kell maradnia, „különbön nem lehet panaszkodnunk a katolikusokra”. Ravasz válaszában azt írta, hogy valóban létezik egy „csöndes áttérési igény” a református iskolákban, hiszen elméletben csak kálvinista tanerőt vehetnének fel, de ettől el lehet tekinteni.³⁹ Ez az eset azonban ritka kivételnek számított. Prohászka híressé vált mondatát, miszerint „szivárványhídnak” kell összekötnie a katolikus Pannónhalmát és a református Debrecent, Horthy rendszeresen megismételte 1920 során nyilvános beszédeiben.⁴⁰ A gondolatot azonban protestáns részről is érte kritika. Jeszenszky Károly mezőberényi evangélikus lelkész kifejtette, hogy szívesen elfogadná ugyan Prohászka szivárványhídját, de Tomcsányi és Bangha munkáit olvasva nem tud megbízni a katolikus oldalban.⁴¹ A *Kálvinista Szemle* pedig némi önkritikával azt írta, hogy Pannónhalmával nem is lenne gond, ők a „régibb Debrecent” hiányolják.⁴²

Utóbbi megjegyzés már a reformátusok közti belső feszültségre mutatott rá, amelyet elsősorban Baltazár Dezső, a pozícióját 1911 óta betöltő tiszántúli püspök működése keltett. Baltazár jellemében a megértés és a befogadás mellett volt egy nagy adag harciaság, olykor kötekedésre való hajlam, és emellett bátran lépett a politika mezsgyéjére is. Filozófiája egy 1921. áprilisi levelezéséből ismerhető meg leginkább: e szerint legjobb lenne, ha a kereszténység teljesen kivonulna a politikából, de míg a katolicizmus politizál, addig ez a protestantizmus számára öngyilkosság volna.⁴³ Kritikusai rendre felrötták neki, hogy a román bevonulást követően egy debreceni küldöttség élén köszöntötte a román királyt Nagykárolyban. A vád sokat elmond a Horthy-kori elit előző rendszerekben való kompromittáltságáról: Baltazárt nyugodtan támadhatták volna azzal is, hogy köszöntötte a Károlyi-forradalmat, sőt a kommünt is – csak hogy ugyanezekben a „vádponthoz”, vagy azoknak legalábbis egyikében, a legtöbb jobboldali politikus is bűnös volt, így maradt a románokkal való barátkozás bűne. Kritikusai között gúnyneve „Baltazarescu” és „a zsidó püspök” volt.⁴⁴ Maga Baltazár is a bibliai „özönvízhez” és a „pusztai bujdosáshoz” hasonlította a reformátusok – és a zsidók – helyzetét 1921 elején,⁴⁵ s az év végén a Rumbach utcai zsinagógában kijelentette, hogy „nekünk, reformátusoknak és önöknek, zsidóknak kell összefognunk, hogy Magyarországot megmentsük”.⁴⁶

összekötni a katolikus Pannónhalmát és a református Debrecent

Liberális elhajlás – konzervatív korrekció

A Baltazárhoz való református hozzáállás maga is ellentmondásos volt. Ezt a belső megosztottságot tükrözte a Kálvinista Politikai Szövetség alapító főtítkáranak, Sebestyén Jenőnek a lapja, a *Kálvinista Szemle* is. Marton János református teológus a lap hasábjain belső reformot sürgetett Baltazár kapcsán, „merevebb, zártabb, keményebb, harciasabb” vallásosságot akart látni.⁴⁷ Ezzel szemben Kovács József kaposszentbenedeki református lelkész – némi liberális

39 Ráday Levéltár, C/141. 4d. Ravasz László anyaga, Raffay levele Ravasznak és válasza, 1921. október 1.

40 *Kecskeméti Közlöny*, 1920. január 27. 1.; *Magyar Jövő*, 1920. április 15., 1.

41 *Evangélikusok Lapja*, 1921. április 24. 3–4.

42 *Kálvinista Szemle*, 1920. április 25.

43 Hadtörténelmi Levéltár, HM ELN C 1921 50216. Baltazár és Szabó Jenő levélváltása, 1921. április.

44 BARÁTH Béla Levente: „Földbogyókerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920). *Nemzet, egyház, művelődés*, X. köt. Hernád, Sárospatak, 2014. 13.

45 *Egyenlőség*, 1921. január 22. 3.

46 *Egyenlőség*, 1921. október 8. 6.

47 *Kálvinista Szemle*, 1921. január 23. 1.

antiurbanizmussal – arról írt a Baltazárhoz köthető *Lelkészegyesület* hasábjain, hogy „Budapestről” nacionalizmus és antiszemitizmus áramlik a református egyházba.⁴⁸ A református Milotay István 1921. tavaszi cikkében a katolicizmusnak azt javasolta, hogy zárja kordonba a klerikalizmust (ki nem mondva: Banghát), a protestantizmusnak pedig, hogy helyezze karanténba Baltazárt.⁴⁹ Fontos megjegyezni, hogy az itt idézett hozzászólók közül egyedül a később a nyilasok oldalán kikötő Milotay javaslatai és jóslatai váltak valóra.

Baltazár pozícióját az a tény is erősítette, hogy alapító elnöke volt a református lelkészek anyagi támogatását is végző, 1907-es alapítású Országos Református Lelkészegyesületnek (ORLE), amelyet ekkoriban komoly támadások érték a forradalmak alatti magatartása miatt. Az ORLE lapja, a *Lelkészegyesület* panaszok tengerét közölte református publicisták és vidéki lelkészek tollából. Ezek szerint a magyar kálvinizmus „kereszt alatt nyögő egyház”, amelyet „a legképtelenebb és leggonoszabb” vádak érik. Lelkészeik ellen „embervadászat”, egyenesen a „magyar Sion ostroma” zajlik, sorsuk „arculverés, arcuköpés, döfés és töviskorona”.⁵⁰ A krisztusi szenvedésről szóló panaszok nyilván túlzók voltak: bár protestáns lelkészeket is érték inzultusok,⁵¹ egyetlen református lelkészt sem öltek meg a fehérterror alatt – ellentétben katolikus papokkal. De Baltazárt, debreceni híveit és az ORLE-t – vagyis a liberalizmussal azonosított reformátusokat – igenis súlyos sérelmek érték az ellenforradalom első éveiben. Még a román megszállás alatt a debreceni Nagytemplom székeire „Üsd a zsidót!” feliratú cetliket helyeztek.⁵² 1920 tavaszán megjelentek a Nagytemplomot zsinagógának ábrázoló képek, majd ismét a Nagytemplom üléseire ragasztottak vörös betűkkel gyalázkodó feliratokat.⁵³ December 27-én bejelentés nélküli gyűlést tartottak a templom épületében, amiért Baltazárt beidéztek a rendőrkapitányságra.⁵⁴ (Kérdéses, hogy a gyűlésekhez egyházi szervezetként szükség volt-e engedélyre: a rendőrség szerint igen, Baltazárék szerint nem). 1921. január 19-én történelmi estet tartottak volna, amelyre a rendőrség nem adott engedélyt. Ugyanígy nem adtak engedélyt január 20-ai eseményükre sem, majd a két nappal későbbi zenedélutánt is betiltották.⁵⁵

De még csak ezután következett a korai Horthy-kor legsúlyosabb reformátusellenes atrocitása: 1921. január 22-ére virradóra kilenc helyre írták fel a Nagytemplomban a feliratot, hogy „Üsd a reformátust!”, valamint emberi székletet kentek Baltazár – és korábban maga Kossuth Lajos – székére, illetve az azon heverő zsoldárokönyvre.⁵⁶ Az ablakokat sárral kenték be, hogy betörésükkor ne keltsenek zajt. Bár az utcán volt rendőrőrszem, a világítás hiánya miatt nem vett észre semmit. Válaszképp néhány nappal később a debreceni Szent Anna utcai görögkatolikus templom kertjébe több megnyúzott rókát hajítottak be.⁵⁷ Egy bő hónappal ez után újabb sérelem következett: a március 11-ei ORLE-gyűlést a rendőrség feloszlatta.⁵⁸ A *Lelkészegyesület* válogatott siralmakkal írta le a helyzetet: „a kálvinizmus rettenetes küzdelmeiről”, „katasztrófáról”, „megkövezésről” beszélt.⁵⁹ A templomgyalázást Baltazár következetesen „pogány gonoszságnak” nevezte, és ígéretet tett a templom újraszentelésére.⁶⁰ A tettesek kilétét máig homály fedi. Ecsedi István debreceni történész, Baltazár barátja naplójában rögtön az „ébredőket” vádolta,⁶¹ és a témát kutató legtöbb történész is ezt gyanítja. Az ügy felgöngyöltésére külön budapesti nyomozóbizottságot bíztak meg Czövek Sándor rendőrtanácsos vezetésével, aki néhány

48 *Lelkészegyesület*, 1920/38.

49 *Magyarság*, 1921. március 27. 1.

50 *Lelkészegyesület*, 1920/43., 47., 45. és 48. számok.

51 *Bécsi Magyar Újság*, 1922. január 10. 5.; *Egyenlőség*, 1926. szeptember 4.

52 KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség országos és debreceni szervezete (1919–1945)*. DE BTK, Debrecen [doktori disszertáció] 2009. 218., 629. sz. lj.

53 *Új Kelet*, 1921. február 6., 2.

54 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL) I. 1. e. 25. doboz. 1921/123.

55 *Lelkészegyesület*, 1921/4., 18–19. Lásd még: *Nemzetgyűlési napló*. VIII. köt. (1920), 515. 1921. március 11.; BALOGH István: Dr. Ecsedi István naplójegyzetei (1920. ápr. 10–1928. febr. 15.) = *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1985*. szerk. GAZDA László, Debreceni Déri Múzeum, Debrecen, 1986. 196.

56 *Uo.* 196–197. és *Egyetértés* (Debrecen), 1921. január 26. 2.

57 *Debreceni Újság*, 1921. január 29. 2.; *Pesti Hírlap*, 1921. január 30.; *Egyetértés*, 1921. január 23. 2.

58 *Lelkészegyesület*, 1921/10. 49., és 1921/11. 1.

59 *Lelkészegyesület*, 1921/4. 18–19.; 1921/9. 38–39.; 1921/7. 29–30.

60 *Új Kelet*, 1921. február 6. 2.

61 Balogh: Dr. Ecsedi István naplójegyzetei, 196–197.



Nyugtalan erő –
A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának ellenforradalmi választási plakátja 1920-ban
(Wikimedia Commons)

nap után a helyi egyetemi ifjúság szélsőjobboldali tagjait nevezte meg fő gyanúsítottként a sajtóban, ám a források eltérnek azzal kapcsolatban, hogy végül jutott-e bármire a nyomozás.⁶² Az esetet követően viszont a lapok rögtön találgatásba kezdtek a tettesek kilétét illetően, egyértelműen utalva arra, hogy mivel a keresztények közt nincs „lényegbeli” különbség, nyilván egy „kívülálló harmadiknak” állt érdekében a templomgyalázás.⁶³ A Vas vármegyei evangélikusok lapja a határon átszivárgott románokra gyanakodott,⁶⁴ mások – így a Hubert-hez köthető *Debreczeni Újság* – viszont kimondatlanul a zsidókat okolták a „mérényletért”.⁶⁵ Nem sokkal a templomgyalázást követően látszólag református szemszögből íródott, ám látványosan zsidó fogalmakat használó röplapokat osztogattak a debreczeni utcákon. A pamflet felszólította a reformátusokat, hogy „üsd [...] az álkeresztény tisztí bitangokat”, ám látványosan a „hitközség” szót használta a református egyházra.⁶⁶

62 *Egyetértés*, 1921. február 10. 5.

63 *Körösvidék*, 1921. január 30. 1.

64 *Harangszó*, 1921. május 8. 146.

65 *Debreczeni Újság*, 1921. január 23. 2.

66 *TtREL* I. 8. d. 72. Révész Imre I. 1921/18.

Az ügy felkeltette a Honvédelmi Minisztérium Elnöki C Osztálya nyomozó alosztályának figyelmét is. (Az Elnöki C Osztály feladatai a belpolitikai megfigyeléstől a kémelhárításon át a „vörösvédelemig” s azon túl terjedtek.) Az osztály debreceni eseményekre vonatkozó jelentései, amelyeket egy vastag, kék mappa tartalmaz *A debreceni református Nagytemplom meggyalázása ismeretlen személyek által* címmel, meglehetősen ellentmondásos irományok.⁶⁷ A rendszerre igen jellemző módon a katonai nyomozók Baltazár ellen nyomoztak, sőt egyesek szerint a városi rendőrség is Baltazárt gyanúsította.⁶⁸ Szükséges megjegyezni azt is, hogy református oldalról országos szolidaritást alig lehetett tapasztalni az ügyben. Bár sok tiszántúli gyülekezet, köztük Hódmezővásárhely kiállt a püspök mellett, kérdéses, hogy mennyire értették meg a konfliktus lényegét. A berekböszörményi református egyházközség presbitériuma például „Rómát” és a „zsidók világuralmát” gyanította a Baltazár elleni lejárató kampány mögött. A tiszaszalkai presbitérium pedig lojálisan jegyzőkönyvbe vette: azért álltak ki püspökük mellett, mert az esperes részéről nyílt kérés érkezett, hogy „Baltazár Dezsőnek [...] legmesszebb menő bizalmunkat [...] fejezzük ki”.⁶⁹ Az ekkor már nagybeteg Petri Elek, Duna-melléki református püspök nem adott ki nyilatkozatot. A pozícióját rövidesen megpályázó – és Ravasz Lászlóval szemben 1921 nyarán alulmaradó – Kovács J. István katolikus születésű református lelkész és országgyűlési képviselő felszólalt ugyan, ám beszédében a debreceni liberálisokat és a zsidóságot okolta.⁷⁰ Szücs Dezső református lelkész, kormánypárti képviselő egyenesen azt nyilatkozta, hogy a debreceni katolikusok és reformátusok együtt gyűlölik a liberális Baltazárt, és helytelen dolognak tartotta, „ha valaki a [Baltazár] személyét ért támadásokat úgy fogja fel, mint [az] egyház ellen indított küzdelmet”.⁷¹ A Ráday Gedeon belügyminiszterhez köthető Protestánsok Országos Szövetsége néhány nappal a templomgyalázást követően nyilatkozatot adott ki – a szabadkőművesség ellen.⁷² Lipcsey Péter, az egri református egyházközség főgondnoka úgy vágta ki magát a helyzetből, hogy egyazon közleményben ítélte el a templomgyalázást és Baltazár „nemzetrontó viselkedését”.⁷³ A *Kálvinista Szemle* deklarálta „távolságot” tartott az eseményektől, ám Sebestyén Jenő lapja azt is kiemelte, hogy „a helyzet kulcsa ott teljesen [Baltazár] kezében van”.⁷⁴

Hubertet az év júniusának végén mezőtelegdi Miskolczy Lajos váltotta, aki végre református, mégpedig a néhai gróf Tisza István egykori bizalmasa volt. A Baltazárral szembeni állami nyomás azonban a következő évek során csak egyre nőtt. 1922-ben az állam egy időre a református egyháznak járó segílyt minden ok nélkül befagyasztotta. Ravasz László püspökké iktatásakor beszédében külön ügyelt rá, hogy elhatárolódjon debreceni kollégájától, és a későbbi években is igyekezett eltávolítani köreiből bizalmasait.⁷⁵ 1926-ban Baltazár viszonya némileg konszolidálódott a kabinettel, ekkor be is lépett a kormánypártba.⁷⁶ Később Horthyhoz is közelebb került, a kormányzó számos alkalommal meglátogatta, informálisan bizalmasává fogadta, ám kérdéses, hogy milyen eredménnyel. Kevéssel a halála előtt írt tervezetében Baltazár a szabadpiac és a demokrácia szélesebb körű bevezetését javasolta a kormánynak – Horthy a tervezet jóformán minden tételét aláhúzta, és kérdőjelet biggyesztett mellé.⁷⁷ ■

67 HL HM ELN C 1921 50216. Nyomozati anyag a debreceni templomgyalázás ügyében, és csatolt dokumentumok.

68 KORMOS László: *A református egyház a magyar politikai életben = Studia et acta ecclesiastica. Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből, 1867–1978.* szerk. BARTHA Tibor – MAKKAI László, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1983. 273.

69 TIREL I. 1. e. 25. doboz. 1921/253., 575. és 392. Köszönöm Kovács Kálmán Árpádnak és Szász Lajosnak, hogy felhívták a figyelmemet ezekre a forrásokra.

70 *Nemzetgyűlési napló.* VIII. köt. (1920), 456–457. 1921. március 7.

71 *Pápa és Vidéke,* 1921. március 15. 1. (Kiemelés az eredetiben.)

72 *Debreceni Újság,* 1921. január 30. 3.

73 TIREL I. 1. e. 25. doboz. 1921/303.

74 *Kálvinista Szemle,* 1921. március 20. 1.

75 KORMOS: *I.m.* 278–279.; HATOS Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete.* Jaffa, Bp. 2016. 84–85., 90., 160–161.

76 GICZI Zsolt: *A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországn.* ELTE BTK, Bp. [doktori disszertáció] 2009. 77., 47. sz. lj.

77 *Horthy Miklós titkos iratai.* szerk. SZINAI Miklós, Kossuth, Bp. 1972. 284.